

ՀԱՅԿ ԱՃԻՄԵԱՆ

ՀԵԹԻՂ ԵՒ ՀԱՅ ԼԵՂՈՆԵՐՈՒ ԽՆԱԴՈՒԹԵԱՆ
 Տարբը Peter Jensen առաջին անգամ հրապարակ
 հանեց իր «Hittiter und Armenier» կո-
 ճում հետազոտական գործով, թեեւ այս ենթա-
 դրական ուսումնասիրութիւնը փաստերու եւ ապա-
 ցոյցներու սակաւութեան պատճառաւ ամբողջութեան
 դատապարտուեցաւ (եւ պէտք էր որ այդպէս ըլլար),
 սակայն զի հեթիղերէնի կազմն ու կառուցուածքը
 վայն ատեն գրեթէ բոլորովին անձանօթ էր). սակայն
 այս չի նշանակեր թէ ան ի զուր աշխատեցաւ: Ըս-
 տերն անոր այս գործը անարդարօրէն «ըրաջան»
 արտադրութիւն համարեցան, բայց անոր բանա-
 փերական հետազոտութիւնները իրեն ուսուցողական
 գործ ամբողջովին զբաղմունք հեթիղերէնի հնդ-
 Jensen առաջին անգամ հեթիղերէնի նախա-
 եւրոպական նկարագիրը եւ կայմը նշմարեց եւ իր
 կարծիքը յայտնեց՝ հեթիղ-լեզուին հայերէնի նախա-
 մայր եւ հեթիղները Հայոց նախնիքն են իր
 Որչափ ատեն որ հեթիղացիներուն առեղծուածա-
 յին պատկերագիրը չէ լուծուած եւ անոնց լեզուին
 կառուցուածքը քննուած չէ, չի մտաւ որ հիմա այդչափ
 ցուցեան մասին խօսելու անհրաժեշտ էր, որ հին
 միայն կարելի է ստուգութեամբ ըսել, որ հին
 իսպառն հեթիղացիներուն հետ սերտ յարաբերու-
 թիւն ունեցած է, եւ մեր նախնիքներն անոնց մշա-
 կոյթին ազդեցութեան տակ մնալով ի մէջ այլոց
 նաեւ կարգ մը բառեր ու յարաբերութեամբ:
 Եւ հեթիղերէնէն եւ իւրացուցած, Prof.
 առաջին հեթիղերէնէն եւ իւրացուցած, Prof.

գայ յայնչեմ
 շխագրով գրուածները գաղափարագրութիւն
 (Ideogramm) եւ եւ միւսները հեթիդերէն բա-
 րին ձայնական փոխադրութիւնն են: Prof. Hroz-
 nýի «Die Sprache der Hethiter, ihr Bau
 und Zugehörigkeit zum indogermanischen
 Sprachstamm» գործին մէջ գաղափար հետեւեալ
 շատ հետաքրքրաշարժ հեթիդերէն ասացումներ.
 ILIMLIM-իš kišat, որ Prof. Hrozny «IST GOTT
 geworden» («Ատուած եղաւ»), verwandelt
 sich in GOTT («առ Ատուած փոխեցաւ»),
 «starb» («մեռաւ») կը թարգմանէ: Winkler
 կը կարգայ. A. BU. LA Mursi-liš An.ŠI.ŠI il-
 li-iš (iliš) «MEIN VATER Mursiliš ist ge-
 storben» («ԻՄ ՀԱՅՐՄ Մուրշիլիշ մեռաւ»): Prof.

Hrozny կը գրէ որ ուրիշ լեզուներու մէջ դեռ այսպիսի ասացումներ մը հանդիպած չէ, մինչդեռ հայերէնի մէջ «—Աստուծոյ փառքը» ասացումները սակայ կը գործածուի մանաւանդ կղերականներու եւ աստիճանաւորներու համար: Հետեւեալները այս ասացումները միայն թէ արքաներու եւ զանազան աստիճանաւորներու համար գործածած են: (ILU որոշիչ մասնիկ [Determinativ] մըն է եւ աստուածներու անունին առջեւ կը դրուի):

Հոս առաջ կը բերեմ քանի մը հետեւի դասեր, որոնք ձայնական օրէնքով եւ իմաստով (lautgesetzlich und sinnverwandt) հայերէն բառերու հետ նոյն կը թուին, եւ կը փորձեմ համեմատել զանոնք:

Հետ. karû (տարբերակներ garû, kârû) բառը որ քառ Prof. Hrozny ի տեսութեան գոյականաբար գործածուած մակբայ մըն է եւ «կանուխ [գալը]» կը նշանակէ, կրնայ հայ. փարսէ բառին մերձեցումը, որուն արմատը փարս. է. -kar- (փարս. + -kar) վերջաւորութիւնը քառ Hübshmann ի երկրորդական (sekundär) է եւ վերջը փարս. արմատին նշանակուած է: Թէեւ գարուն բառին նախնական կցուած թիւը ծանօթ չէ, բայց անոր մէջ կը զգացուի «կանուխ» եւ «գալ» ու իմաստ մը: Ուրիշ լեզուներու մէջ ալ գարուն բառը «կանուխ» եւ «գալ» ու իմաստ ունի. օր. համար գերմ. Frühling «գարուն» (früh < նախագերմ. prô «կանուխ» եւ -ling մասնիկը), անգլ. spring բառը որ ոչ միայն «գարուն» ալ «ցատքել, ոտնուել, վազել դալ, վազք, ոտնուել» եւ այլն կը նշանակէ:

Հայ. փարսէ բառը կը համապատասխանէ նաեւ սիր. vasar, լատ. vēr, հին գերմ. (ahd.) vārs, wars, յն. έαρ > Fεap, զէնտ. vaicri, պահլ. vahar, ռուս. веча «գարուն» բառերուն, որովհետեւ հնդեւրոպական Ս հայերէնի մէջ ք կը կու տայ. օր. համար լատ. vespera «իրիկուն» ուլա. večer = հայ. փիշէ. հնդեւրոպ. wəqo-s wəkos, յն. έλχω, հին ուլա. vėlka, չեխ. vllk «գալ» լատ. velkū «պատռել, յափշտակել, քաշել տանիք», գոթ. wulfs «գալ» < գոթ. wilwan «յափշտակել», բայէն շինուած է = հայ. փարսէ. հնդեւրոպ. wid «գտնել» յետոյ տեսնել, ճանչնալ, գիտնալ» հնդ. veda «գիտել», գերմ. wizzan < woide «գիտնալ» (արմատ քեթ). հնդ. vid «գտնել», յն. ιδειν, լատ. videre «տեսնել» գոթ. witan «գիտել, տեսնել» հայ. փարսէ. Հետաքրքրականն այն է որ հնդեւրոպական Ս տառը հետեւեալներէն մէջ ալ ցի կամ կի կը փոխուի. օր. համար հնդեւրոպ. uainā(?), լատ. vinum, հին գերմ. win, ուլա. vino = հետ. gen-s = հայ. փիշէ:

Հետ. arivar, arivar (տարբերակներ a-ri-wa-ar, a-ar-wa-ar, arivar) բառը որ garû, karû բառին քով գործածուած է, այսպէս (k)garû arivar, կը նշանակէ «արեւուն կանուխ գալը [ծագիլը]»: Prof. Hrozny որ karû arivar-ը das «Früh-Aufkommen (der Sonne)» («արեւուն կանուխ գալը») կը թարգմանէ, կ'ըսէ որ «առաւօտ» կը նշանակէ: Արդեօք կարելի չէ հետ. arivar, arwar, arivar բառը հայ. արեւ կամ

առաւօտ բառերուն հետ համեմատել: Prof. Hrozny հետ. arivar բառը լատ. orior (ortus), յն. օրիօրօսի հետ կը ստուգաբանէ:

Հետ. arnumar բայը, որ -nu- (< հնդեւրոպ. -neṃ neṃ) մասնիկը կը պարունակէ, կը նշանակէ «առնուլ, գրաւել, գերել, խել, ստանալ»: Այս arnumar բային եղակի Ա. Դ. armumî է: Հայերէնի մէջ հետ. arnumar բառին համազօր մը գտնելու համար, երկար փնտռելու պէտք չունինք, որովհետեւ հայկազնեան լեզուն ալ ունի ձայնով ու իմաստով հետ. arnumar-ի համապատասխանող առնուլ բայը, որուն եղակի Ա. դէմքն ալ առնում կ'ըլայ: Հետ. arnumar բայը յն. օրնումի «կը շարժեմ, գրգռեմ, յուզեմ» կամ յն. օրնումի «հասնիլ, վստահիլ, ձեռք բերել» բայերուն ալ կրնայ մերձեցուիլ, բայց իմաստի փափուկ տարբերութիւն մը կայ հետ. arnumar եւ յն. օրնումի կամ օրնումի բառերու միջեւ: Հետեւի լեզուներէն վերաբերեալ յիշատակարաններուն մէջ կը հանդիպինք arnumar բայէն ածանցուած զանազան կազմութիւններու. օր. համար armuralas գոյականն, որ կը նշանակէ «օտար, օտարական, օտարացի», քառ Prof. Hrozny (հմտ. «Die Sprache der Hethiter», էջ 50—55), այս հետ. armuralas գոյականը (Verbalsubstantivum) arnumar բային անցեալ ընդունելութիւնն է, եւ ինչպէս կը տեսնուի՝ al մասնիկի (Formans) օգնութեամբ կազմուած է: Հետեւիներէն մէջ -al, -el, -il, -ul մասնիկներով վերջացող բայերը, որոնք հաւանաբար դերբայեր են, կրնան թէ ներկայ եւ թէ անցեալ ընդունելութիւն ըլլալ եւ իբրեւ Nomina agentis գործածուիլ. օր. համար ishiul «իշխող, կազող, զսպող» այսինքն «կապ, օրէնք» — բառը ishiavar «իշխել, սահել, զսպել, տիրապետել» բային ընդունելութիւնն է:

Armural-as ի վերջե վանիլը -as հետեւի եղակի ուղղականին (արական) վերջաւորութիւնն է եւ հնդեւրոպ. -os (dhogh-os), յն. -os, -as, (χόρος, χώρας), լատ. -us (vulpus), նախագերմ. -as (dagaz «տիւ, օր») վերջաւորութեանց կը համապատասխանէ: Հիմայ կը մնայ մեզի գիտնալ թէ armu-v-alus-ի -u- եւ -a- տառերուն միջեւ գտնուող -v- նշանագրին պաշտօնը քիչ է: Թէեւ Prof. Hrozny իր վերոյիշեալ քննական ուսումնասիրութեան մէջ կ'ենթադրէ, որ armura-las դերբայը կրաւորական իմաստ ունենայ, բայց չեմ կարծեր որ հայ -armural-as-ի հետ նոյնանիշ ըլլայ, քանի որ այս -armural-as-ի մէջ u- եւ -al միջեւ անոր համար դրուած է, վասն զի ինչպէս Prof. Hrozny ալ մեզ կ'ըսէր, հետեւիներէն հայերէնի նման Hiatust է կը խորշի: Ինչպէս յայտնի է, հայերէնի մէջ ալ 2 ձայնաւորներու միջեւ յաճախ բաղաձայն մը (է, յ եւ այլն) կը դրուի Hiatust խուսափելու համար: Aaron = հայ. Ա-հարոն, Isaak = հայ. Իսահակ, ոսկեգօծ, չէ-գօծ եւ այլն: Ուրեմն շատ ակնհայտ է որ հետ. arnumar «առնում» բային ընդունելութիւնը, armural-as իբեւ կազմով ու կա-

պետ, իշխան, բառը, որուն արմատը *ish-է ishiavar* «կապել, սանձել, տիրել, իշխել» բայէն շինուած է, ինչպէս *ishim* «սանձող, կապող, օրէնք» հայ. իշխել (իշխան) բառին կը համապատասխանէ:

Հէթ. *tak-sul* «ուրիշի» մեծի տակ եղող, հպատակ, ենթարկեալ» բառին *tak-* արմատը հայ. «ի բառին հետ նոյն կը թուի: *Tak-sul, tak-sulait* «հպատակեցնել, նուաճել, տակ ձգել» բային ածանցումն է: Այս բային եղ. անկատ. Բ. դէմքն է *tak-sulaes* «(կը) նուաճէի, հպատակեցընէի»: *Tak-* արմատը բարդուած է դեռ ուրիշ բայերու հետ օր. համար *tak-seshsar* կարգի տակ դնել, տակ-տակի դնել»:

Հէթ. *ur, urr* «ափ, փուռ, ափաշափ» բառը, որուն հէթիդ. բնագիրներուն մէջ ստեպ կը հանդիպինք, հայ. «ի (ափամէջ) բառին հետ նոյն է: *Prof. Hrozny* կ'ըսէր որ հէթ. *ur* կամ *urr* չափի մը անուն է եւ *hrst* «ափ, ափամէջ» կը նշանակէ: *Prof. Friedrich* հէթ. *ur* «*Handvoll, hohle Hand*» կը թարգմանէ, որ չէիս. *hrst* «ափ» բառին իմաստն ունի:

Պրագ:

Ն. Ա. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ՆՈՐ ՄԱՅԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ԿԱՐԱ-ՄՈՒՐԱՆ

(ԿԱՐԱ ԿԵՆՆԻՔԸ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹԻՒՆԸ)

I.

Երաժիշտը:

Մեզանից 22 տարի առաջ, 1902 թուի մարտ 27-ին, կարճատեւ եւ անակնկալ հիւանդութիւնից յետոյ գերեզման իջաւ երաժիշտ Խաչատուր Կարա-Մուրզան: Եւ այս երկու տասնեակ տարիների ընթացքում նա չէ մոռացուել, նա ապրում է, չնայած այն հանգամանքին որ հանգուցեալը երաժշտական խոշոր եւ մնայուն աշխատութիւններ չունի թողած:

Հանձարեղ արուեստագէտները ապրում են իրենց ստեղծագործութիւններով, ստեղծագործութիւններ, որոնց սահ-

մաններ չեն ճանաչում եւ որոնք պատկանում են ամբողջ մարդկութեան:

Բեթհովէն, Բախ, Ռուբէնս, Ռոդէն, Ռաֆաէլ, Միքէլ-Անջէլո համաշխարհային հանձարներ են. նման արուեստագէտների մենք չենք ունեցել: Սակաւաթիւ հայ արուեստագէտները մնացել են կղզեացած մեր խաւար միջավայրում եւ նոյն իսկ քաջաբերանք չեն գտել: Աւելին անգամ: Ո՛չ թէ միայն քաջաբերանքի չի արժանացել հայ արուեստագէտը, ապա նա նոյն իսկ հալածուել է: Կարա-Մուրզայի պարագան աղաղակող փաստ է այս տեսակէտից:

Գուցէ ումանք առարկեն որ լուսաւոր Եւրոպայում անգամ հանձարեղ Վագները դժուարութիւնների հանդիպեց: Սակայն այստեղ մի փոքրիկ թիւրիմացութիւն կայ: Երաժշտական աշխարհը քննադատութեան ենթարկեց մի միայն Վագների նոր արուեստը, որովհետեւ նա ծրագրային երաժշտութիւն (*Programm-Musik*) էր մտցնում եւ նրա օպերաները բարդ գործողութիւններու ապրումներ պարունակող պոէմներ էին, իսկ մեզանում ո՛չ թէ միայն քառամայնր խումբերի հանդիպեց, ապա միաժամանակ երաժիշտ անձնաւորութիւնը հալածուեց:

Այո, Կարա-Մուրզան հալածուեց հայ «լուսաւոր» մտաւորականութիւնից, որովհետեւ տարաբախտ երաժիշտը կաթոլիկ էր, նա հալածուեց եւ հեռացուեց Էջմիածնի յետագէմ հոգեւորականութեան կողմից, որովհետեւ Ֆանատիկոս Կարա-Մուրզան քառաձայն երգեցողութիւն էր տարածում: Եւ այսքան միայն: Բայց այս մասին յետոյ, երբ կը ծանօթանանք նրա կեանքին հանգամանքներին:

Հայ ժողովուրդը ապրելով քաղաքական ծանր պայմանների մէջ, բռնակալ կարգերի ներքոյ, չէր կարող անշուշտ մտածել ո՛չ գրականութեան եւ ո՛չ էլ զեղարուեստի մասին: Մասնաւորապէս հայ երաժշտութիւնը օրիցօր կորսնցնում էր իր ինքնուրոյնութիւնը եւ դառնում խառնուրդ պարս-